

Χ Ρ Ο Ν Ο Σ

Церковно-исторический альманах

Под общей редакцией доцента А.В. Слесарева

Основан в 2013 году

№ 5

Минск
2017

УДК 27-9 (059)
ББК 86.372
Х94

*Рекомендовано к публикации Издательским советом
Белорусской Православной Церкви
ИС Б17-701-0020*

*Рекомендовано к изданию кафедрой церковной истории
и церковно-практических дисциплин Минской духовной академии
(Протокол № 4 от 23.12.2016)*

*Альманах включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ),
договор № 39-01/2017 от 25.01.2017 г.*

*Альманах включен в Общецерковный перечень рецензируемых изданий,
в которых должны публиковаться результаты исследований соискателей
церковных ученых степеней доктора богословия, доктора церковной
истории и кандидата богословия. 09.03.2017 г.*

Редакционная коллегия

Слесарев А.В. (гл. ред.), Веремеев С.Ф., Горный А.С., Гронский А.Д.,
протоиерей Федор Кривонос, Микульский Ю.Н., Теплова В.А.,
иерей Гордей Щеглов

Х94 **ΧΡΟΝΟΣ**. Церковно-исторический альманах. № 5 / Гл. ред. А.В. Слесарев. – Минск : Изд-во Минской духовной академии, 2017. – 209 с. : ил.
ISSN 2519-8122

Церковно-исторический альманах «ΧΡΟΝΟΣ» ориентирован на публикацию материалов научных исследований по истории Православия и Христианской Церкви в целом. Издание адресовано историкам, краеведам, преподавателям духовных и светских учебных заведений, студентам, учащимся, а также всем интересующимся вопросами церковной истории.

Мнение авторов статей может не совпадать с мнением редакционной коллегии.

**УДК 27-9 (059)
ББК 86.372**

ISSN 2519-8122

© Коллектив авторов, 2017.
© Оформление. Издательство Минской
духовной академии, 2017.

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

- 9 *О.В. Борисенко*
Об отношении Православной Церкви к прощам и новоявленным иконам в контексте действия Духовного регламента 1721 г. на территории Минской губернии в XIX в.
- 30 *Протодиакон Павел Бубнов*
Вклад протоиерея Евстафия Михайловского в сохранение Сынковичского храма
- 44 *М.В. Шкаровский*
Русская церковная эмиграция в Болгарии в 1920-е гг.
- 83 *А.В. Слесарев*
Исторические обстоятельства и политические предпосылки церковного раскола белорусской эмиграции в 1948–1949 гг.

ПУБЛИКАЦИИ

- 113 **Воспоминания гомельского протоиерея Петра Рылло (1884–1937). Часть 1**
(вступительная статья И.А. Грищенко и А.В. Слесарева, подготовка текста и примечания протоиерея Александра Лопушанского)

- 142 **Беларусізацыя Праваслаўнай Царквы ў міжваенны перыяд: дакументы і матэрыялы. Частка 1**
(уступны артыкул, публікацыя і заўвагі А.С. Горнага)
- 162 **Воспоминания А.К. Шалькевича о митрополите Антонии (Мельникове). Часть 1**
(вступительная статья, подготовка текста и примечания протоиерея Федора Кривоноса и А.В. Слесарева)

РЕЦЕНЗИИ

- 193 *С.Ф. Веремеев*
Новое исследование по истории обновленческого раскола в БССР в 20–30-е гг. XX в.
- 202 **Об авторах**
- 203 **Редакционная коллегия**
- 204 **Information about the Authors**
- 205 **Editorial Board**
- 206 **Contents**

Беларусізацыя Праваслаўнай Царквы ў міжваенны перыяд: дакументы і матэрыялы. Частка 1

У артыкуле аналізуюцца і друкуюцца дакументы і матэрыялы аб гісторыі беларусізацыі Праваслаўнай Царквы ў міжваенны перыяд. Дзякуючы гэтым дакументам можна прасачыць асаблівасці паўсядзённай практыкі выкарыстання беларускай мовы ў царкоўным жыцці Заходняй Беларусі, вызначыць асноўныя тэарэтычныя погляды, якія існавалі сярод беларускай інтэлігенцыі і духавенства адносна пытання выкарыстання беларускай мовы ў царкве. Апублікаваныя матэрыялы будуць карыснымі для гісторыкаў, навучэнцаў, усіх тых, хто цікавіцца гісторыяй Праваслаўнай Царквы на Беларусі.

Ключавыя словы: беларусізацыя, беларускі нацыянальны рух, Вільня, Заходняя Беларусь, Праваслаўная Царква.

На сённяшні дзень у Беларускай Праваслаўнай Царкве беларуская мова паступова пашырае свае ўплывы, а значная частка прыхаджан і духавенства выказвае зацікаўленасць нацыянальнымі элементам у царкоўным жыцці. Пра гэтыя працэсы сведчуць многія факты, як, напрыклад, падрыхтоўка поўнага перакладу Новага Запавету на беларускую мову Біблейскай камісіяй БПЦ, актыўны ўдзел праваслаўнага духавенства, міран, епархіяльных уладаў у святкаванні 500-годдзя беларускага кнігадрукавання і дзён беларускага пісьменства. Разам з тым, неабходна ўсведамляць, што беларуская мова ў Праваслаўнай Царкве прайшла доўгі гістарычны шлях, а сённяшнія станоўчыя зрухі ў гэтым накірунку былі б немагчымы без папярэдняй пазітыўнай працы мінулых пакаленняў.

Шматбаковае вывучэнне праблемы беларусізацыі царкоўнага жыцця дасць магчымасць вызначыць гістарычныя падмуркі, на якіх будавалася гэтая ідэя і раскрыць тыя праблемныя моманты, што ўзніклі ў працэсе пашырэння беларускага слова ў богаслужбовай практыцы.

Беларускі нацыянальны рух ужо з першых гадоў свайго арганізацыйнага афармлення ў пачатку XX ст. разглядаў беларусізацыю рэлігійнага жыцця праваслаўных і каталіцкіх вернікаў як адзін з прыярытэтных накірункаў дзейнасці. Так, значная колькасць матэрыялаў беларускай газеты «Наша Ніва», якая выдавалася ў Вільні ў 1906–1915 г. была прысвечана абмеркаванням менавіта гэтай праблемы і патрабаванню ўвядзення беларускай мовы ў рэлігійнае жыццё¹. Аднак да 1917 г. прынамсі ў рамках Праваслаўнай Царквы не існавала дастаткова спрыяльнай палітычнай кан’юнктуры для пашырэння беларускасці: дамінаванне дзяржаўнай імперскай ідэалогіі ў сінадальным праваслаўі стрымлівала гэтыя працэсы. Сітуацыя змянілася пасля лютага 1917 г., калі царква згубіла кантроль з боку дзяржавы, а праваслаўнае духавенства пачало далучацца да дзейнасці розных беларускіх культурна-асветніцкіх і грамадскіх арганізацый². Менавіта ў гэтым годзе ў мінскім храме ўпершыню праваслаўны святар прамовіў беларускамоўнае казанне³.

Аднак больш актыўна праваслаўнае духавенства пачало шукаць кантакты з беларускім нацыянальным рухам у час польскай-савецкай вайны 1919–1920 г. і пасля далучэння Заходняй Беларусі ў склад Польшчы ў 1921 г. Праваслаўныя святары сталі ўспрымаць беларускі рух, па-першае, як патэнцыйнага саюзніка ў барацьбе з паланізацыяй і акаталічваннем праваслаўнага беларускага насельніцтва, а па-другое – як абаронцу сваіх інтарэсаў і сваёй праваслаўнай ідэнтычнасці. Да прыкладу, у 1921 г. праваслаўныя епіскапы і духавенства даслала на адрас ураду Беларускай Народнай Рэспублікі (БНР) у эміграцыі мемарыялы з патрабаваннем абараніць

¹ Гл. напр.: А-н-а. Беларуская мова у апошнім пяціцельці // *Наша ніва*. – 1911. – № 45. – С. 579–580.

² Слесарев, А.В. Движение церковного обновления в Могилевской епархии после Февральской революции 1917 г.: Чрезвычайный Съезд духовенства и мирян / А.В. Слесарев // *ΧΡΟΝΟΣ. Церковно-исторический альманах*. – 2016. – № 3. – С. 110.

³ Станкевіч, А. З Богам да Беларусі: збор твораў / А. Станкевіч. – Вільня, 2008. – С. 505.

праваслаўныя храмы на тэрыторыі Заходняй Беларусі ад замахаў з боку каталікоў⁴. Важнай вехай у гэтым накірунку стаў ліст Патрыярха Маскоўскага і ўсяе Расіі Ціхана на імя старшыні ўраду БНР В. Ластоўскага, у якім кіраўнік Рускай Праваслаўнай Царквы даваў дазвол на выкарыстанне беларускай мовы ў дадатковых набажэнствах, казаннях і катэхізацыі, і рэкамендаваў выдаваць беларускамоўную рэлігійную літаратуру (ліст Патрыярха друкуецца ніжэй).

У міжваенны перыяд у Заходняй Беларусі, далучанай паводле ўмоў Рыжскага міру да Польшчы, праблема беларусізацыі царквы набыла новае гучанне. Безумоўна большасць праваслаўнага духавенства ў Заходняй Беларусі ў прыватным жыцці, катэхізацыі, справядстве па-ранейшаму карысталася рускай мовай⁵. Аднак у беларускім грамадска-палітычнага жыцці Заходняй Беларусі актыўна ўздымалася пытанне беларусізацыі Царквы, выкарыстання беларускай мовы ў выкладанні Закона Божага і казаннях пры захаванні царкоўнаславянскай як мовы набажэнстваў. Такія пазіцыі падзялялі святары М. Пліс, М. Галянкевіч, А. Коўш, В. Вошчанка, грамадскія дзеячы В. Багдановіч, Ф. Вернікоўскі, Р. Астроўскі, С. Паўловіч, У. Більдзюкевіч і інш. Напрыклад, клірык Гродзенскай епархіі протаіерэй Лаўр Кляеўскі карыстаўся беларускай мовай у катэхізацыі вучняў Наваградскай беларускай гімназіі⁶. Пашырэння выкарыстання беларускай мовы ў Царкве патрабавалі Праваслаўнае беларускае дэмакратычнае аб'яднанне, Цэнтральны беларускі праваслаўны камітэт, праваслаўная фракцыя Беларускай хрысціянскай дэмакратыі, Праваслаўная камісія Беларускага нацыянальнага камітэту і іншыя беларускія арганізацыі. У міжваеннай Польшчы выдаваліся беларускамоўныя праваслаўныя часопісы «Праваслаўны беларус», «Праваслаўная Беларусь», «Беларуская зарніца», «Царква і народ», «Светач Беларусі», «Голас праваслаўнага беларуса»⁷. Можна з ўпэўненасцю падкрэсліць, што менавіта ў між-

⁴ Польша – Беларусь (1921–1953). Сборник документов и материалов / Сост. А.Н. Вабищевич. – Минск, 2012. – С. 38–44.

⁵ Афанасий (Мартос), архиепископ. Беларусь в исторической, государственной и церковной жизни / архиепископ Афанасий (Мартос). – Минск, 2000. – С. 316.

⁶ Наваградская беларуская гімназія // Наша слова. – 1993. – № 46. – С. 4.

⁷ Mironowicz, A. Kościół prawosławny w Polsce / A. Mironowicz. – Białystok, 2006. – S. 627–628.

ваеннай Заходняй Беларусі былі канчаткова сфарміраваны канцэптуальныя і тэарэтычныя асновы беларускага царкоўнага руху, якія мелі свой працяг ужо ў постсавецкай гісторыі Беларусі. Разам з тым, праблема ўвядзення беларускай мовы ў царкоўнае жыццё яшчэ далёка ад навуковай вычарпальнасці: па-ранейшаму ў беларускай і замежнай гістарыяграфіі не падрыхтавана комплекснага абагульняючага даследавання ў гэтым накірунку.

Для больш глыбокага асэнсавання адзначанай праблемы неабходна актыўная верыфікацыя даступных пісьмовых крыніц і ўвядзенне ў навуковы зварот новых фактаў і матэрыялаў. Адсутнасць дастаткова шырокай крыніцавай базы па гісторыі беларусізацыі Праваслаўнай Царквы значна звужае даследуемыя далягляды праблемы, не дае зазірнуць на мікраўзровень тагачаснага грамадскага і царкоўнага жыцця. Таму публікацыя малавядомых крыніц па гэтай тэме павінна стаць дастаткова важнай перадумовай для абмеркавання новых нікірункаў даследаванняў і распрацоўкі навуковых праектаў.

Дакументы і матэрыялы па гісторыі беларусізацыі Праваслаўнай Царквы ў міжваенны перыяд, якія друкуюцца ніжэй, – плён шматгадовай працы аўтара гэтых радкоў з беларускім перыядычным друкам, навуковай літаратурай і дакументамі Цэнтральнага дзяржаўнага архіва Літвы (ЦДАЛ). Апрацоўваючы гэтыя дакументы, я не ставіў сабе за мэту цалкам ахапіць усе бакі праблемы беларусізацыі Царквы ў міжваенны перыяд. Аднак для лепшага навуковага асэнсавання мэтазгодным будзе падзяліць увесь пласт сабраных матэрыялаў на некалькі частак. У першай частцы публікуюцца матэрыялы, якія з большага прадстаўляюць паўсядзённым вопыт ужывання беларускай мовы ў Царкве – падчас набажэнстваў, пры чытанні Евангелля ці прамаўленні казанняў. У пераважнай большасці падобную інфармацыю адлюстроўвалі газетныя ці часопісныя карэспандэнцыі. Акрамя гэтага, ніжэй публікуюцца некаторыя праграмныя дакументы, як, напрыклад, артыкул святара Аляксандра Каўша ці ліст Патрыярха Ціхана ад 1922 г., у якіх утрымліваюцца асноўныя магістральныя думкі наконт беларусізацыі царкоўнага жыцця, што не страцілі сваю актуальнасць і сёння.

Апублікаваныя дакументы і матэрыялы будуць карыснымі для прафесійных свецкіх і царкоўных гісторыкаў, іншых даследчыкаў

розных аспектаў беларускай гісторыі ў XX ст., могуць быць выкарыстаны ў вучэбным і навуковым працэсе духоўных школ і вышэйшых навучальных устаноў.

*Уступны артыкул, публікацыя
і заўвагі А.С. Горнага*

№ 1

Карэспандэнцыя з газеты «Гоман», 1918 г.

Беларуская пропаведзь

Надвічы ў Горадню прыяжджаў сьвядомы беларус О. протоерэй Константын Давідовіч. У нядзелю 29 верасня ён у царкве ў Горадне меў пропаведзь пабеларуску. Спачатку О. протоерэй Евангельле, прачытанае ў славянскай мове аб'ясьніў пабеларуску, а потым меў прамову, у каторай у гарачых славах выказаў патрэбы і павіннасці нашага народу. З грудзей бацюшкі вылівалася бесканечная любасьць свайго народу і жаданьне яму шчасьця, дабра. Народ з глыбокім учуцьцём і радасьцяй прыняў пропаведзь у роднай мове. Чуваць былі галасы ў часе пропаведзі: «але, а што, вось дык добра, а няўжож!».

Балей бы нам гэтакіх бацюшкаў!

О. протоерэй Давідовіч паехаў назад у Бабруйск, але абяцаўся на новы год прыехаць на заўсёды ў Горадню.

Пархвен з Горадна

№ 2

Карэспандэнцыя з газеты «Беларуская думка», 1919 г.

Пропаведзь па-беларуску

На Тройцу ў царкве Сьв.-Троіцкага манастыра⁸ адбылося набажэнства першы раз пасья чатырох гадоў. Была паўнютка царква народу. Адпраўляў імшу і служыў акафіст архірэй літоўскі і віленскі Елеўферый⁹. Пропаведзь у беларускай мове сказаў сьв. Кушнёў. Шмат хто пры гэтым плакаў. Пропаведзі па-беларуску будуць у гэтай царкве казацца цяпер заўсёды пры набажэнстве, а таксама будзе чытацца па-беларуску евангеліе.

Горача вітаем гэтую добрую, доўга чаканую навіну! Каб тое-ж было і на ўсіх царквох і касьцёлах Беларусі.

Крыніца: Беларуская думка. – 1919. – 18 чэрвеня. – № 23. – С 4.

№ 3

Карэспандэнцыя з газеты «Наша думка», 1921 г.

Евангелье пабеларуску (м. Наваградка)

У горадзе Наваградку з 1-га сакавіка гэтага года жыве архірэй Панталеймон¹⁰, які мае пад сваю апекаю царквы Наваградзкага

⁸ Маецца на ўвазе Віленскі Свята-Троіцкі манастыр.

⁹ Елеўферый (Дзмітрый Богаяўленскі; 1868–1940) – мітрапаліт. Рукапаложаны ў сан епіскапа Ковенскага, вікарыя Літоўскай епархіі ў 1911 г. У 1917 г., знаходзячыся ў эвакуацыі ў Маскве, загадам Сінода быў прызначаны кіруючым архірэям Літоўскай епархіі. З 1921 г. – архіепіскап Віленскі і Літоўскі. Супрацьстаяў абвясчэнню аўтакефаліі праваслаўнай царквы ў Польшчы, за што ў 1922 г. быў арыштаваны польскімі ўладамі і высланы ў каталіцкі манастыр каля Кракава. У 1923 г. высланы ў Літву. У 1928 г. узведзены ў сан мітрапаліта Віленскага і Літоўскага.

¹⁰ Панцеляіман (Павел Ражноўскі; 1867–1950) – мітрапаліт. У канцы 1920 г. прызначаны патрыярхам Ціханам епіскапам Пінскім і Навагрудскім. Выступаў супраць абвясчэння аўтакефаліі Праваслаўнай царквы ў Польшчы, на архіерэйскім саборы ў Варшаве адмовіўся падпісаць «Часовыя правілы» аб узаемаадносінах Царквы і польскай дзяржавы. У 1922 г. сасланы ў Мілецкі манастыр, пасля прабываў пад

ваяводства і будзе жыць па паўгода у Наваградку і ў Пінску. Архірэі Панталеймон вельмі прыязна адносіцца да беларусаў. Сягонья на Вялікдзень 1-га мая, беларусы чулі па абедні евангельле і на беларускай мове. Евангельле чыталася на пяцёх мовах: славянскай, грэцкай, расейскай, польскай і беларускай.

Тэкст евангельля на беларускую мову пераклаў ксёндз Абрантовіч¹¹. Сабор кіпеў народам, як мора.

Крыніца: Наша думка. – 1921. – 14 траўня. – № 19. – С. 5.

№ 4

Карэспандэнцыя з газеты «Беларускія ведамасці», 1921 г.

Хроніка

Рэктар Віленскай прав[аслаўнай] дух[оўнай] сэмінарыі Вячаслаў Багдановіч¹² у мінулую нядзелю, 9-га кастрычніка (па старому стылю 26 верасня), у сьвята Івана Багаслова сказаў у беларускай царкве Сьвята-Троіцкага манастыра, з прычыны прастольнага сьвята аднаго з прыдзелаў царквы, урачыстае казаньне на беларускай мове.

Крыніца: Беларускія ведамасці. – 1921. – 17 кастрычніка. – № 6. – С. 4.

хатнім арыштам у Дзерманскім і Жыровіцкім манастырах. У кастрычніку 1939 г. прызначаны Патрыяршым Экзархам Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны. У 1941 г. абраны мітрапалітам Мінскім і Беларускім. З 1944 г. жыў на эміграцыі ў Германіі.

¹¹ Фабіян Абрантовіч (1884–1946) – каталіцкі святар, місіянер, рэлігійна-грамадскі дзеяч. Доктар філасофіі. Адзін з пачынальнікаў беларускага хрысціянска-дэмакратычнага руху ў пачатку XX ст. У 1918 – 1920 гг. рэктар Мінскай духоўнай каталіцкай сэмінарыі. З 1928 г. кіраўнік каталіцкай місіі ўсходняга абраду ў Харбіне.

¹² Вячаслаў Багдановіч (1878–1939) – беларускі грамадскі і рэлігійны дзеяч, публіцыст, багаслоў. З 1919 па 1922 гг. выконваў абавязкі рэктара Віленскай духоўнай сэмінарыі. У 1922 – 1930 гг. – сенатар польскага парламента двух скліканняў, уваходзіў у Беларускі пасольскі клуб. З’яўляўся выдаўцом часопіса «Праваслаўная Беларусь», сябрам шэрагу беларускіх культурна-асветніцкіх і палітычных арганізацый. Арыштаваны савецкімі органамі бяспекі ў 1939 г.

№ 5

**Ліст Патрыярха Ціхана старшыні Рады міністраў
Беларускай народнай рэспублікі В. Ластоўскаму, 1922 г.**

ПАТРИАРХ
МОСКОВСКИЙ И ВСЕЯ РОССИИ.
Февраля 1/14 дня 1922 г.
№ 135.

**Г. ПРЕДСЕДАТЕЛЮ СОВЕТА МИНИСТРОВ
БЕЛОРУССКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ**

Вследствие Вашего письма от 14 Января с/г. за № 104, имею честь сообщить следующее:

Меморандум Правительства Белорусской Народной Республики о положении Православной Церкви в Белоруссии и, главным образом, под польской оккупацией, отправленный 27 Января минувшего года, своевременно получен мною.

В виду особой важности возбуждаемых сим меморандумом вопросов, он сдан был мною на обсуждение Священного Синода и Высшего Церковного Совета, состоящих под моим председательством и представляющих весь епископат, клир и мирян Православной Церкви.

По самом тщательном обсуждении намечаемых меморандумом мероприятий для утверждения Православной Веры в борьбе с полонизмом и римско-католичеством, Высшим Церковным Управлением постановлено:

1) предоставить Преосвященным Белорусских епархий (Литовской, Гродненской, Минской, Могилевской, Полоцкой и др.), в случае поступления от большинства прихожан ходатайства об употреблении белорусского языка в так называемом дополнительном богослужении, в проповедях, катехизации и пр., разрешить в таких храмах пользование белорусским языком,

и 2) предложить Преосвященным тех же епархий приступить, если окажется возможным, к изданию на белорусском языке проповедей, богогласников, молитв и Нового Завета.

Что касается пожелания Правительства Белорусской Народной Республики о замещении епископских кафедр в Белоруссии лицами, владеющими белорусским языком, то осуществить данное пожелание ныне же не представляется возможным, так как пришлось бы без должных оснований сместить некоторых епископов, которые, хотя и не владеют белорусским языком, но с пользой трудятся для православного дела в Белоруссии. Но в то же время, признавая указанное пожелание справедливым, Высшее Церковное Управление постановило иметь сие пожелание в виду при всех последующих замещениях архиерейских кафедр в Белорусских епархиях.

Извещения поименованным выше епархиальным Преосвященным по указанным двум постановлениям Высшего Церковного Управления разосланы были тогда же этим Преосвященным. Заготовлен был ответ и Правительству Белорусской Народной Республики, но, за неимением окказии, сразу не мог быть отправлен, а впоследствии попал в число бумаг, запечатанных гражданской властью в бывшем помещении Канцелярии Высшего Церковного Управления.

Призываю на весь Белорусский народ благословение Божие и молитвенно желаю, чтобы Господь укрепил его силы в отстаивании интересов родной для него Православной Церкви.

Призываю благословение Божие и на Ваши труды и на труды всего Правительства Белорусской Народной Республики

Тихон, Патриарх Московский и всея России.

Крыніца: Цэнтральны дзяржаўны архіў Літвы (ЦДАЛ). Фонд 582. – Воп. 1. – Спр. 15. – Арк. 103–104¹³.

¹³ Таксама дакумент публікаваўся: Беларускі зван. – 1922. – № 15. – С. 2; Беларускі сьцяг. – 1922. – № 1. – С. 27–28; Беларускі гістарычны часопіс. – 1997. – № 1. – С. 59; Архівы БНР. – Вільня, Нью-Ёрк, Менск, Прага, 1998. – Т. 1. – Кн. 2. – С. 1279–1280.

№ 6**Карэспандэнцыя з часопіса
«Литовские епархиальные ведомости», 1922 г.****Хроника**

В субботу, 12 (25) марта с. г., в день празднования годовщины объявления независимости Белоруссии¹⁴, Его Высокопреосвященством было совершено торжественное богослужение в Виленском Св.-Троицком монастыре, в сослужении с Наст[оятелем] Монастыря Игуменом Филиппом¹⁵ и пятью иереями. У ворот монастыря Его Высокопреосвященство был встречен местным белорусским обществом и учащимися Белорусской гимназии¹⁶ и начальн[ой] школы во главе с членами Виленского Белорусского Национального Комитета. При пении хором белорусского религиозного гимна «Божа, што калісь народы», Владыка проследовал в церковь. На литургии слово на белорусском языке произнес свящ. М. Кушнев.

На молебствии, с благословения Его Высокопреосвященства, было провозглашено многолетие на белорусском языке.

По окончании богослужения Владыка при пении упомянутого выше гимна проследовал со славой в квартиру Директора Белорусской гимназии, где его встретило католическое и еврейское духовенство и другие почетные гости.

После предложенного гостям чая, все гости присутствовали на торжественном ученическом акте.

Крыніца: Литовские епархиальные ведомости. – 1922. – № 1–4. – С. 6.

¹⁴ Маецца на ўвазе абвясчэнне незалежнасці Беларускай Народнай Рэспублікі 25 сакавіка 1918 г. У міжваенны перыяд сярод беларускай грамадскасі Заходняй Беларусі гэты дзень лічыўся адным з галоўных нацыянальных святаў.

¹⁵ Філіп (Павел Марозаў; 1890–?) – архімандрыт. З 1922 г. настояцель Віленскага Свята-Троіцкага манастыра. У тым жа годзе прызначаны рэктарам Віленскай духоўнай семінары. У 1925 г. прыняў каталіцтва ўсходняга абраду, але ў 1927 г. праз пакаёны зноў вярнуўся ў Праваслаўную царкву. З’яўляўся місіянерам Віленскай епархіі, падтрымліваў кантакты з беларускімі праваслаўнымі коламі. У 1944 г. арыштаваны савецкімі органамі бяспекі. Далейшы лёс невядомы.

¹⁶ Віленская беларуская гімназія – сярэдняя навучальная ўстанова, існавала ў Вільні ў 1919–1939 гг. З’яўлялася адным з цэнтраў беларускага культурнага жыцця ў міжваеннай Польшчы.

№ 7

Карэспандэнцыя з газеты «Беларускі звон», 1922 г.

Гародня

Беларускае грамадзянства ў апошнія часы пачало паважна думаць аб тым, каб атрымаць ў праваслаўнага япіскапа право на царкву Барыса і Глеба, у якой казаньні гаварыліся-б у беларускай мове.

Калі-б царквы не ўдалося атрымаць, дык будуць клапаціцца каб казаньні гаварыліся пабеларуску ў саборы.

Ёсць надзея, што япіскап дасць згоду. У гэтай справе напісана спэцыяльная заява і ўжо сабрана шмат подпісаў. Грамадзянства беларускае ўпаўнаважыла гр. Баранаву¹⁷ весьці гэтую справу.

Гаротны

Крыніца: Беларускі звон. – 1922. – 4 сакавіка. – № 6. – С. 4.

№ 8

Ліст камэнданта паліцыі ў Вільні да камісару польскага ўраду аб дзейнасці святара Аляксандра Коўша, 1926 г.

Вільня, 11 чэрвеня 1926 г.

ДА ПАНА КАМІСАРА ўРАДУ У г. ВІЛЬНЯ

У сувязі з лістом L.460/pf пазначаю: святар Аляксандр Коўш¹⁸ з лютага гэтага году выкладае Закон Божы ў шасці малодшых класах

¹⁷ Сяргей Баран, альбо Баранаў (1892–?) – беларускі грамадска-палітычны дзеяч. Сябра Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў. У 1920 г. старшыня Гродзенскага беларускага нацыянальнага камітэту. У 1922 г. абраны ў польскі сейм па Гродзенскай акрузе, сябра Беларускага пасольскага клубу. Арыштаваны польскімі ўладамі ў 1923 г. па абвінавачванню ў падрыхтоўцы паўстання ў Заходняй Беларусі, асуджаны да 8 гадоў турмы. Вызвалены ў 1926 г., праз два гады пераехаў у савецкую Беларусь.

¹⁸ Протаіерэй Аляксандр Коўш (1884–1943) – беларускі грамадска-палітычны дзеяч, праваслаўны святар. У міжваенны перыяд служыў на прыходах на Гродзеншчыне і Віленшчыне, з'яўляўся актыўным прыхільнікам беларусізацыі царкоўнага жыцця. У 1928–1929 гг. рэдактар праваслаўнага часопіса «Беларуская зарніца». У 1943 г. арыштаваны гестапа і расстраляны ў Мінску.

беларускай гімназіі і ад таго часу цікавіцца беларускім рухам. Як вядома т. зв. «Пятніцкая» царква¹⁹ была па распараджэнню архіепіскапа Феадосія перададзена беларускай гімназіі. Набажэнствы ў гэтай царкве адпраўляе святар Коўш, які заўсёды пасля набажэнства прамаўляе для вучняў казанне на беларускай мове. Трэба адзначыць, што ў гэтай царкве алтар і т. зв. «іканастас» аздоблены стужкамі беларускага нацыянальнага колеру.

Святар Коўш таксама з'яўляецца настаяцелем царквы на Сніпінсках, і акрамя таго ў Беларускай кааператыўным банку выконвае абавязкі бухгалтара.

Гэта апошняе наводзіць на думку, што Коўш з'яўляецца адным з актыўных беларускіх дзеячоў. Падчас тайнага назірання ўстаноўлена, што ён мае кантакт пераважна з дзеячамі Грамады²⁰.

Канкрэтных фактаў антыдзяржаўнай дзейнасці Каўша не выяўлена.

Ст. Алэндскі
Камендант паліцыі г. Вільня

Крыніца: ЦДАЛ. Фонд 51. – Воп. 4. – Спр. 53. – Арк. 20 (пераклад з польскай – А.Г.)²¹.

№ 9

Артыкул іерэя Аляксандра Каўша з часопіса «Беларуская зарніца», 1928 г.

Беларусізацыя праваслаўнай царквы

Усё больш і больш грамадзянства звярочвае ўвагі на становішча Праваслаўнай Царквы ў Польшчы.

¹⁹ Маецца на ўвазе царква Параскевы Пятніцкай ў Вільні.

²⁰ Беларуская сялянска-работніцкая грамада – палітычная партыя ў міжваеннай Польшчы, адна з найбольш масавых беларускіх палітычных арганізацый у міжваенны перыяд. Лідэры – Б. Тарашкевіч, С. Рак-Міхайлоўскі, П. Мятла, М. Бурсевіч, Р. Астроўскі і інш. На 1927 г. існавала больш за 2 тыс. мясцовых гурткоў арганізацыі, якія аб'ядноўвалі каля 120 тыс. членаў.

²¹ Таксама дакумент публікаваўся: Адамковіч, А. Беларусы ў Літве: учора і сёння. Кніга II – 3 Богам па-беларуску / А. Адамковіч. – Вільня, 2016. – С. 128.

Гэткую зьяву трэба лічыць з аднаго боку вельмі пацяшаючай, як доказ сьведомасьці таго, што Праваслаўная Царква зьяўляецца фактарам грамадзка-гаспадарственнага значаньня, з другога-ж боку ня зусім бяспечнай, бо розныя апэратары хацелі-б зрабіць апэрацыю арганізму праваслаўнай царквы выключна з палітычнага ці з сваіх партыйных пунктаў гледжаньня.

Праваслаўная царква, як і кожная іншая, не павінна служыць матар'ялам для палітычных і партыйных экспэрымэнтаў. Існаваньне гэтай небясьпекі павінна аб'яднаць усіх шчырых дзяцей Праваслаўнай Царквы: іярархію, клір і міран.

Справа ўпарадкаваньня Праваслаўнай Царквы зьяўляецца правам выключна саборнага розуму і нашага праваслаўнага суменьня, а дзеля гэтага можа быць вырашана толькі на правідлова і свабодна скліканым Краёвым Саборы.

Што датычаць розных парадаў з боку іншаверцаў, дык хаця-ж гэтыя парады і падказы паходзілі-б і ад вельмі прыхільных да Праваслаўнай Царквы элемэнтаў, аднак, прымаючы іх з удзячнасьцю, мы лёс свае Царквы павінны вырашаць толькі самі. Царква стаіць вышэй палітыкі, вышэй партыйнасьці, а дзеля гэтага пры вырашэньні пытання аб царкоўным ладзе трэба забыцца і аб палітычных і аб партыйных справах.

Такі агульны погляд на ўпарадкаваньне праваслаўнае царквы ў Польшчы беларускага праваслаўнага народу і стаячага на чале яго беларускага праваслаўнага асьвечанага грамадзянства.

А дзеля гэтага, што датычыць палепшаньня агульнага ладу царкоўнага жыцьця ў Польшчы, дык яно павінна быць вырашана прадстаўнікамі праваслаўнага народу і духавенства на Саборы, пераважнае-ж права на прыняцьце ўдзелу ў гэтым Саборы ад Беларусі маюць прадстаўнікі пераважаючага тут беларускага праваслаўнага народу і роднага яму духавенства, загартаванага ў векавай абароннай барацьбе за чысьціню праваслаўнай веры і добра знаёмага з мясцовамі царкоўнымі патрэбамі. Праваслаўнае беларускае грамадзянства шчыра жадае карыснага для царквы, народу і духавенства палепшаньня царкоўнага жыцьця, але да вырашэньня гэтага вялізнай вагі пытаньня яно падыходзіць з вялікай развагай. Удзел сваіх прадстаўнікоў на Саборы беларускае

праваслаўнае грамадзянства разумее ня ў сэнсе ўзаемных абвінавачанняў, а ў хрысціянскі-любоўным вырашэнні цяжкіх пытанняў, у сумеснай з іярархіяй абароне спраў царквы.

Змяшчаючы гэтак часта весткі на тэму «аб беларусізацыі царквы», ні польская, ні расейская прэса ня выказала, што іменна яна разумее пад словам «беларусізацыя» царквы.

Праваслаўныя беларусы ня маюць на мэце **замяніць царкоўна славянснае мовы ў багаслужэньні беларускаю** не дзеля таго, каб такі замен быў некананічным, а дзеля таго, што ён для царкоўнае справы ў сучасны момант не карысны.

Але бязумоўна карысным і абавязкова патрэбным, па думцы грамадзкіх беларускіх дзеячоў, знаёмых з настроймі беларускага насельніцтва, зьяўляцца: 1) казаньне царкоўных навук у беларускай мове там, дзе насельніцтва гэтага пажадае, 2) выкладаньне ў школах рэлігіі на беларускай мове, 3) уздаваньне будучых духаўнікоў для беларускага народу ў Віленскай Духоўнай Сэмінарыі ў **беларускім нацыянальным духу** і ў сувязі з гэтым выкладаньне ў сэмінарыі прадметаў у беларускай мове, з абавязковым выкладаньнем пляністыкі і расейскай мовы, 4) вядзеньне дзелаводства ў кансісторыях і перапіскі паміж кансісторыямі, благачыннымі і сьвяшчэньнікамі ў беларускай мове, а таксама здзейсьненьне іншых плянаў, дапамагаючых зьбліжэньню духавенства з міранамі нацыянальна, а праз гэта для агульнай карысьці духова.

Усе народы міра выказваюць імкненьне да нацыянальнага самаакрэсьленьня і аб'яднаньня, і ў гэтым няма нічога варожага царкве, бо Царква стаіць вышэй нацыянальнасьці.

Вялікае дабро было-б для Царквы, калі-б духавенства само ўзяло ў свае рукі справу нацыянальнага самаакрэсьленьня народу.

Заданьне Царквы і яе служыццялёў – панаваць над напраўленьнем духа часу і накіроўваць яго да вялікшай хвалы Усявышняга.

Магутнасьць Царквы будзеца на панаваньні над розумам і калі мяняць гэтую магутнасьць на асабістую карысьць сёньняшняга дня, дык, запраўды, карысьць не вяліка і ня трывала.

Але-калі духавенства свабодна і рашуча стане на чале нацыянальнага руху, пастараецца ўзяць яго ў свае рукі і ўмеючы, бяз рэзкіх

ухіленьняў пакіруе ім, дык народ яму неадкладна падпарадкуецца і будзе яго благаслаўляць.

Вукал

Крыніца: Беларуская зарніца. – 1928. – 1 верасня. – № 1. – С. 2–3.

№ 10

З паказанняў М. Красінскага²² па справе «Саюз вызвалення Беларусі», 1930 г.

Вопрос о белорусизации православной церкви известен мне по моей работе в Вильне. Патриарх Тихон прислал на имя правительства БНР²³ в Ковно разрешение на перевод Евангелия на белорусский язык и на совершение дополнительных богослужений на белорусском языке. Соответствующие указания патриарх разослал архиереям. Перевод Евангелия был сделан Смоличем²⁴, в обработке текста принимала участие целая компания, в том числе и я. Ещё был сделан перевод молебной Евангелии М. Горецким²⁵.

Когда Варшавским митрополитом был назначен Георгий, к нему обращались неоднократно белорусские делегации, в которых при-

²² Мікалай Красінскі (1886–1938) – беларускі грамадска-культурны і царкоўны дзеяч, педагог. З 1920 г. быў сябрам Беларускага нацыянальнага камітэта ў Вільні. Працаваў выкладчыкам у Віленскай беларускай гімназіі, быў членам Віленскай праваслаўнай духоўнай кансісторыі, выступаў за беларусізацыю Праваслаўнай царквы. У сярэдзіне 1920-х гг. пераехаў у савецкую Беларусь, працаваў у Інбелкульце. У 1930 г. арыштаваны па справе «Саюза вызвалення Беларусі». Расстраляны ў 1938 г.

²³ Беларуская Народная Рэспубліка.

²⁴ Аркадзь Смоліч (1891–1938) – беларускі грамадска-палітычны дзеяч, географ, эканаміст, педагог. Адзін з актыўных сябраў Беларускай сацыялістычнай грамады. У першым урадзе БНР займаў пасаду народнага сакратара асветы. З 1920 па 1922 гг. пражываў у Вільні, выкладаў у Віленскай беларускай гімназіі. Пераехаў у савецкую Беларусь у 1922 г., працаваў у БДУ, Інбелкульце, Цэнтральным бюро краязнаўства. Арыштаваны ў 1930 г. па справе «Саюза вызвалення Беларусі», расстраляны ў 1938 г.

²⁵ Максім Гарэцкі (1893–1938) – беларускі пісьменнік, адзін з пачынальнікаў нацыянальнай мастацкай прозы. Аўтар такіх твораў, як «Дзве душы», «На імперыялістычнай вайне», «У чым яго крыўда», «Камароўская хроніка» і інш.

нимали участие Рак-Михайловский²⁶ и я, по вопросам белорусизации церкви. Митрополит Георгий пошёл навстречу.

Крыніца: Скарыніч: літаратурна-навуковы гадавік. – 2010. – Вып. 8–9. – С. 255.

№ 11

Зварот Праваслаўнай камісіі Беларускага нацыянальнага камітэта ў Вільні да Сіноду Польскай Праваслаўнай Царквы, 1933 г.

ПРАВАСЛАЎНАЯ КАМІСІЯ

пры

БЕЛАРУСКІМ НАЦЫЯНАЛЬНЫМ КАМІТЭЦЕ

ў Вільні

дня 9 сьнежня 1933 г.

ДА СЬВЯШЧЭННАГА СЫНОДУ АЎТОКЭФАЛЬНАЕ ПРАВАСЛАЎНАЕ ЦАРКВЫ Ў ПОЛЬШЧЫ

Праваслаўная камісія пры Беларускім Нацыянальным Камітэце ў Вільні, імкнучыся да замацаваньня і паглыбленьня ў беларускім народзе ідэалаў Праваслаўнае Царквы, да згуртаваньня пры царквох праваслаўных беларусаў, дзеля позытыўнае працы пад кіраўніцтвам духавенства, – гэтым ветліва зьвяртаецца да Сьв. Сыноду з наступным.

Вернікі праваслаўнае Царквы ў Заходняй Беларусі зьяўляюцца сяння аб'ектам разнакіх місыяў усецэла варожых Праваслаўю. Вынікі гэтага наступныя: адна частка або перайшла ўжо афіцыйна на бок ворагаў Царквы, або ўсецэла ім спачувае і знаходзіцца на дарозе пераходу да іх, узноў іншая часьціна праваслаўных беларусоў

²⁶ Сымон Рак-Міхайлоўскі (1885–1938) – беларускі грамадска-палітычны дзеяч, педагог. З'яўляўся актывістам шэрагу беларускіх палітычных і вайсковых арганізацый, у тым ліку Беларускай сацыял-дэмакратычнай партыі, Беларускай вайсковай камісіі, Найвышэйшай рады БНР. У 1922–1927 гг. пасол (дэпутат) польскага парламента ад беларускага насельніцтва. Адзін са стваральнікаў Беларускай сялянска-работніцкай грамады ў Заходняй Беларусі.

адносіцца да Царквы вельмі індэфэрэнтна. Да гэтае часьціны трэба залічыць ня толькі вернікаў з пасярод масаў народных, але перадусім, на вялікі жаль, беларускую інтэлігенцыю і моладзь. Частка верная царкве зьяўляецца даволі нязначнай, дый і то ў яе рады ўваходзяць пераважна старцы. Праца беларускіх праваслаўных арганізацыяў над запыненнем гэтага ненармальнага і шкоднага зьявішча не дае позытыўных вынікаў, а гэта дзеля таго, што сілы, варожыя Царкве [праводзяць] сталае праграмавае змаганьне з Царквой (як «акцыя каталіцкая», «акцыя злучэньня Цэркваў», «місіі сапраўднае хрысьціянізацыі» – сэктанскія, «прапаганда матэрыялізму і антырэлігійнасці»), з другога боку ўспомненыя сілы пашыраюць сярод масаў народных пераконаньне, што праваслаўная Царква імкнецца толькі да абмаскоўленьня масаў, што быццам пад наміткай Царквы хаваецца звычайная палітыка, чаго доказы бачаць у неразьвязаньні Выш[эйшымі] Дух[оўнымі] Уладамі беларуска-царкоўнага пытаньня да сяньяшніх часоў. Побач з гэтым тья-ж варожыя Царкве сілы шырока карыстаюцца ў сваёй працы жывым і друкаваным беларускім словам, карыстаюцца сіламі беларускае інтэлігенцыі і асабліва поўнтэлігенцыі вясковай, якая зазвычай мае вялікія ўплывы на жыцьцё вёскі. Усё гэта разам павялічвае значна эфэкт працы, разьбіваючай царкоўнае жыцьцё.

Пагоршывае сытуацыю крызыс эканамічны, які абмяжоўвае місьянэрскую дзейнасьць паасобных прыходскіх духаўнікоў. Аднак куды больш шкодным ёсьць тое, што частка сельскага духавенства недацэнівае значэньня вытвораных абставінаў. Гэнае духавенства, ня глядзячы на шматлікія загады Сьв. Сыноду, Яго Блажэнства Ўладыкі Мітрапаліта, Эпархіяльных Кіраўніцтваў, вось-жа ня глядзячы на ўсё гэта ніяк не жадае ў сваёй працы пастырскай выкарыстаць беларускую мову. Мала таго, знаходзіцца шмат і такіх духаўнікоў, якія публічна абражаюць Беларускі Народ, яго мову і культуру (пр[ыклад] сьв. Дэрэнг з Віленскай Эпарх[іі], абзываючы публічна мову беларускую «хамскай», «базарнай», гл. «Беларускую крыніцу» № 44, сьв. Мойсеенко, як благачыны выступае супроць бел. мовы на зьездзе духавенства). Усе падобныя выступленьні ды байкатаваньне сьведмае беларускае мовы ў працы пастырскай як нельга лепш ідуць па лініі акцыяў успомненых сілаў.

Толькі дзякуючы паслабленьню рэлігійнасьці ў народзе, яго адарванасьці ад Царквы ды непаразуменьню з духавенствам зьяўляецца магчымым частае ўмешваньне ў жыцьцё царкоўнае чыньнікаў трэціх, выкіданьне з прыходаў больш актыўных праваслаўных сьвяшчэньнікаў, што апошнімі часамі асабліва зазначылася ў Віл[ен-скай] Эпархіі (прыклад сьв. Сіняўскага і інш.)

Гэтыя шкодныя разьвіцьцю Царквы абставіны можна запыніць ажыццяўленьнем таго, што ўжо няраз было пастаноўлена Выш[эйшымі] Дух[оўнымі] Уладамі. Маём тут на думцы загады аб ужываньні ў пропаведзях беларускае мовы, якая дагэтуль там не ўжываецца. Падобна лічым неабходным прыступленьне да выданьня сталое рэлігійнае беларускае часопісі, што бязумоўна будзе адным з наймагутнейшых сродкаў у барацьбе з ворагамі Праваслаўнае Царквы і індэфэрэнтызмам народных масаў.

На падставе вышэй сказанага Праваслаўная Камісія ласкава просіць Сьв. Синод прыняць пад развагу прадстаўленае і ласкава здаволіць наступнае:

- 1) неадкладна прыступіць да выдаваньня сталае беларускае рэлігійнае часопісі.
- 2) змусіць аканчальна частку ўпорнага духавенства да ўжываньня беларускае мовы ў сваёй пастырскай працы.
- 3) запыніць нічым не абаснаванае абражаньне некаторымі духаўнікамі Беларускага Народу і яго нацыянальных пачуцьцяў.

Крыніца: ЦДАЛ. Фонд 306. – Воп. 1. – Спр. 13. – Аркуш 13–13 адв.

№ 12

Карэспандэнцыя з газеты «Беларуская крыніца», 1935 г.

У царкве пабеларуску
(Валожынскі павет)

Няпраўда, што праваслаўныя беларусы любяць расейскія пропаведзі ў цэрквах. У нас справай беларускай у царкоўным жыцьці цікавяцца ўсе. Гарадзілаўскага бацюшку **А. Маеўскага** знаюць далёка і ўсе яго паважаюць. Яго пропаведзьяў ахвотна слухаюць

усе і на фэсты йдуць здалёку, каб паслухаць навукі а. Маеўскага – ён гаворыць пропаведзі пабеларуску. Давялося і мне пачуць яго пропаведзь – зразумелае ўсё і мілае сэрцу роднае слова разбуджае ў душы веру і зразуменьне вялікай Праўды.

Айцы духоўныя! Калі Вам дарагая Вера і Вы любіце наш беларускі народ, дык у цэрквах гаварыце пропаведзі пабеларуску.

Палачанскі

Крыніца: Беларуская крыніца. – 1935. – № 28. – С. 4.

№ 13

Вытрымка са справаздачы беластоцкага ваяводы аб грамадска-палітычным жыцці ваяводства за сакавік 1935 г.

У вёсцы Мілейчыцы²⁷ Бельскага павета ў выніку ўгавораў мясцовага праваслаўнага святара дзеці пачатковай школы выказалі жаданне вывучаць рэлігію на беларускай мове. Гэтае жаданне знайшло водгук сярод старэйшага грамадства.

Крыніца: Sosna, G. Kościół Prawosławny na Białostocczyźnie w ocenie władz II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów / G. Sosna. – Ryboły. 1991. – S. 47.

²⁷ Цяпер знаходзіцца на тэрыторыі Рэспублікі Польшча.

THE BELARUSISATION OF ORTHODOX CHURCH IN THE INTERWAR PERIOD: DOCUMENTS AND MATERIALS.

Part 1

The article analyzes materials about the history of Belarusian Orthodox Church during the interwar period. According to the document, we can trace the peculiarities of everyday practices in use of the Belarusian language in the church life in Western Belarus, to identify the main theoretical views that existed among the Belarusian intellectuals and the clergy on the use of the Belarusian language in the church. Published materials will be useful for historians, students and all those who interested in history of the Orthodox Church in Belarus.

Keywords: Belarusisation, Belarusian national movement, Orthodox Church, Vilnius, Western Belarus.